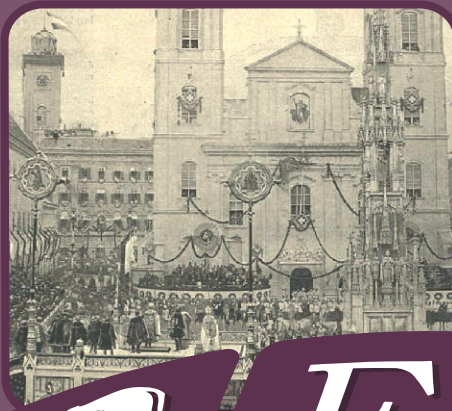
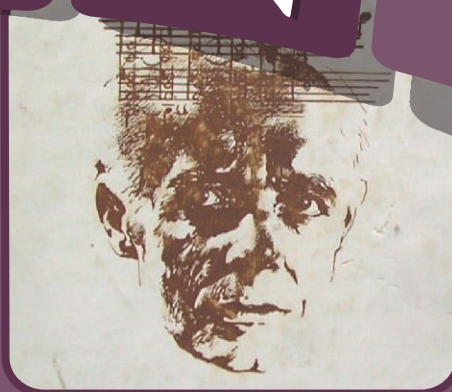
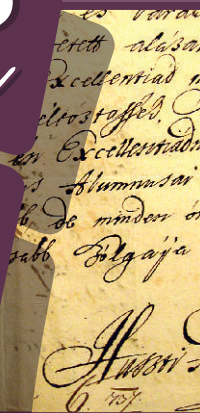

ELŐADÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJÁN
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET I. SZAKOSZTÁLYÁBAN

CERTAMENVI.

NYELV-, IRODALOM-, NÉPRAJZ-, SZÍNHÁZ-,
FILM- ÉS ZENETUDOMÁNY,
TÖRTÉNELEM

2019

CERTAMEN VI.

ELŐADÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJÁN
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
I. SZAKOSZTÁLYÁBAN

Szerkesztette
EGYED Emese, PAKÓ László, SÓFALVI Emese

Szerkesztőségi munkatárs
CSATA Adél

Kolozsvár, 2019

A kötet megjelenését támogatták:

Szerkesztette: Egyed Emese, Pakó László, Sófalvi Emese
Szerkesztőségi munkatárs: Csata Adél

© Szerzők, 2019
© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2019

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület
Felelős kiadó: Biró Annamária

A tanulmányok szövegét korrektúrázta: András Zselyke
Tördelőszerkesztő: Virág Péter
Borítóterv: Idea Plus

Nyomdai munkálatok: Idea nyomda, Kolozsvár
Felelős vezető: Nagy Péter

ISSN 2393 – 4328

TARTALOM

Bevezető.....	5
Introduction	
Introducere	
I. NYELV-, IRODALOM-, NÉPRAJZ-, SZÍNHÁZ-, FILM- ÉS ZENETUDOMÁNY	
MÁTHÉ Dénes	
A reformáció hatása a magyar standard nyelvváltozat formálódására.....	13
The Influence of the Reformation on the Development of the Hungarian Literary Language	
Influența Reformei în dezvoltarea limbii literare maghiare	
ZSEMLYEI Borbála	
Nyelvhasználati sajátosságok a romániai magyar elektronikus médiában.....	19
Characteristics of the Language Use of the Hungarian Electronic Media in Romania	
Caracteristicile limbajului mass-mediei electronice în limba maghiară din România	
Dr. BALÁZS Lajos	
Emberközpontú népi tudás a születés és szülés léthelyzeteiben	29
Anthropocentric Folk Knowledge in Existential Situations of Birth and Giving Birth	
Cunoașterea populară în stările existențiale ale nașterii	
CSATA Adél	
A historia litteraria Benkő József koncepciójában.....	35
The Historia Litteraria in the Concept of József Benkő	
Concepția lui József Benkő despre historia litteraria	
NAGY Katalin	
A 19. századi magyar gyermekirodalom előzményei – filantropizmus és polgári értékrend magyar nyelvű gyermekkönyveinkben	53
Antecedents of Hungarian Children's Literature of the 19 th Century – Philanthropism and Civic Values in Hungarian Written Children's Books	
Antecedentele literaturii pentru copii din secolul al XIX-lea – filantropismul și valorile civice în cărțile pentru copii scrise în limba maghiară	
BARTHA Katalin Ágnes	
A „szemtelen párisi grisette”, „frivol, léha dolgok” és az erényes nőkép között (Színésznői imázs és a színházi szerepkör viszonyáról a 19. században)	65
In Between 'Cheeky Parisian Grisette', 'Frivolous, Light Businesses' and 'Respectable Womanhood' (Actresses' Image and Theatrical Lines of Businesses in 19 th Century)	
Între o grisetă pariziană nerușinată, chestii frivole, ușuratece și imaginea femeii respectabile (Relația dintre imaginea actriței și paleta de roluri teatrale din secolul al XIX-lea)	

PIELDNER Judit

- Történelem, kulturális emlékezet és intermedialitás Radu Jude *Aferim!* című filmjében.....79
History, Cultural Memory and Intermediality in Radu Jude's *Aferim!*
Istorie, memorie culturală și intermedialitate în filmul *Aferim!* de Radu Jude

Zenatudomány – László Ferenc öröksége

ANGI István

- Köszöntés és méltatás. László Ferenc-emlékülés, 2017. november 25.87
Greetings and Appreciation. Colloquium in Remembrance of Ferenc László,
25th November 2017
Salutare și apreciere. Colocviu comemorativ Francisc László, 25 noiembrie 2017

NÉMETH István Csaba

- A László Ferenc-hagyaték, és ami mögötte van89
The Ferenc László Legacy and What Lies Behind It
Succesiunea lui Francisc László și ceea ce se află în fundalul acesteia

BIRÓ Viola

- Tanulságok és ösztönzések. Megjegyzések László Ferenc Bartók-kutatásaihoz.....103
Lessons and Inspirations. Remarks on Ferenc László's Bartók-Research
Lecții și inspirații. Observații asupra cercetărilor bartókienne ale lui Francisc László

SZAKÁCS Boglárka

- Bartók Béla: Concerto zenekarra. Török inspiráció egy remekműben.....115
Béla Bartók's Concerto for Orchestra. Influence of the Turkish Folk Music Collection
Béla Bartók Concerto pentru orcestră. Inspirație turcească într-o capodoperă

SÓFALVI Emese

- Jozefa Palm, avagy a kolozsvári Mozart-kultusz kezdetei123
Jozefa Palm and the Beginnings of the Mozart-Cult in Kolozsvár/Klausenburg/Cluj
Jozefa Palm sau despre începuturile cultului Mozart la Cluj

POTYÓ István

- Bertha Brukenthal: egy arisztokrata az erdélyi zeneszerzői térben.....131
Bertha Brukenthal: An Aristocrat among the Transylvanian Composers
Bertha Brukenthal: o aristocrată în peisajul componistic autohton

II. TÖRTÉNELEM

Szász Anikó

- Torda és Dés természeti erőforrásai (1541–1600).....147
The Natural Resources of Turda and Dej
Resursele naturale din Turda și Dej

Reformáció 500

SZABADI István

- A Szilágyság hovatartozása a kora újkori református egyházkormányzat tükrében.....165
The Affiliation of Sălaj Region in the Mirror of the Early Modern Reformed Ecclesiastical
Government
Apartenența Sălajului din perspectiva conducerii ecleziastice reformate din epoca premodernă

SZABÓ András

- Erdélyiek a wittenbergi magyar coetusban.....173
Transylvanian Students in the Hungarian Coetus of Wittenberg
Studenți transilvăneni în Uniunea Studenților Maghiari (*Coetus Ungaricus*) din Wittenberg

ŐSZ Sándor Előd

- Reformátorok saját kezű levelei Szenci Molnár Albert gyűjteményében181
Autograph Letters of Important Personalities of the Reformation in the Collection of Albert
Szenci Molnár
Scrisori autografe ale personalităților Reformei Europene în colecția lui Albert Szenci Molnár

KOLUMBÁN Vilmos József

- Az univerzalista Huszti András189
The Universalist András Huszti
Universalistul András Huszti

Az osztrák–magyar kiegyezés a szimbolikus politika tükrében

MANHERCZ Orsolya

- Reprezentáció és politika201
Representation and Politics
Reprezențație și politică

PÁL Judit

- Erdély 1867. évi uniójának szimbolikus megjelenítése219
The Symbolic Visualization of the Union between Transylvania and Hungary from 1867
Vizualizarea simbolică a uniunii Transilvaniei cu Ungaria din 1867

ESZIK Veronika

- „Közelebb hozni a tengert az ország szívéhez”.
A magyar tenger megalkotása (1868–1914)233
“To Bring the Sea Closer to the Heart of the Country.” The Making of the Hungarian Adriatic
1868–1918
„A aduce marea mai aproape de inima țării”. Crearea Adriaticii maghiare 1868–1914

- Rövidítésjegyzék.....245
Abbreviations
Abrevieri

Mutatók.....	246
Indexes	
Indice	
Képmelléklet.....	265
Illustrations	
Ilustrații	

TORDA ÉS DÉS TERMÉSZETI ERŐFORRÁSAI (1541–1600)**

Kulcsszavak: *Torda, Dés, mezőváros, természeti erőforrások, sóbányászat*

A mezővárosok fejlődését, gazdasági életét és nem utolsósorban a lakosság számát nagymértékben meghatározta földrajzi fekvésük és természeti erőforrásaik. Elég, ha csak a bányatelepülésekre gondolunk, melyek már a középkorban gyors növekedést értek el. Tőlük eltérő utat jártak be például a nagyobb uradalmak központjai (Gyalu, Kolozsmonostor) vagy a Gyulaférvár melletti, alapvetően szőlőművelésből élő mezővárosok. Erdély hét vármegyéjének oppidumaira vonatkozó átfogó kutatásunk keretében, a forrásanyag megszabta lehetőségekhez igazodva, az alábbiakban megpróbáljuk meghatározni a természeti erőforrásoknak és azok hasznosításának sajátosságait két olyan sóbányaváros esetében, melyek fejlődése a középkorban és a kora újkorban sok tekintetben hasonlóan alakult.

A középkori Erdély legfontosabb sóbányái Tordán, Désen és a mellette fekvő Désaknán, Vizaknán, Széken és Kolozson feküdtek.¹ Az öt település közül Dés és Torda volt a legfontosabb, minthogy itt termeltek ki nagyobb mennyiségű sót. Felemelkedésüket elsősorban ennek az ásványnak köszönhették, hiszen a magyar királyok egyik legfontosabb bevételi forrását a sóbányászat jelentette. Ugyanakkor a kitermelés, szállítás és értékesítés a lakosoknak (adófizető polgároknak, sóvágóknak és nemeseknek) állandó megélhetési lehetőséget, illetve jövedelemforrást biztosított.² A két oppidum a 16. században is többnyire kincstári tulajdonban volt,³ és fontos gazdasági szerepet játszott a fejedelemség kialakulásában.

Torda és Dés a jelentősebb mezővárosok közé tartoztak, melyek már a 14. században a királyi szabad városokkal egy időben számos szabadságjogot nyertek el az uralkodótól. Ezek

* Szász Anikó (1976), PhD, történész, tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézete, Kolozsvár. E-mail: szaniksz@gmail.com.

** A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00282/15/2) támogatta.

1 Máramarosban és a székelyföldi Sóvidéken folyt még sókitermelés.

2 Az erdélyi sóbányászat jelentőségére, a teljesség igénye nélkül, DRASKÓCZY István: *Só a középkori Magyarországon = Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk. KUBINYI Andrács–LASZLOVSKY József–SZABÓ Péter. Martin Opitz, Bp., 2008. 147–161; Uő: *Szemponatok az erdélyi sóbányászat 15–16. századi történetéhez = Studia professoris–professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. ALMÁSI Tibor–DRASKÓCZY István–JANCsó Éva. MOL, Bp., 2005 (a továbbiakban DRASKÓCZY: *Szemponatok*). 91–93; OBORNI Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556*. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Bp., 2002 (Fons könyvek 1). 71–84.

3 Báthory István vajda 1573 körül Dést a sóbányával együtt – mely korábban soha nem volt földesúri tulajdonban – az ország egyik leggazdagabb főúrnának, Hagymási Kristófnak adományozta. A mezőváros néhány évvel később újra a kincstárra szállott. *Erdélyi országgyűlési emlékek*. II. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Bp., 1876. 438; HORN Ildikó: *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)*. Akadémiai doktori értekezés (Kézirat). Bp., 2013. 226, 346. (real-d.mtak.hu/581/7/dc_105_10_doktori_mu.pdf – Utolsó megtekintés: 2018. dec. 12.)

a kiváltságok a lakosoknak széles körű önkormányzatot, szabad bíró- és plébánosválasztást, szabad bírászkodást, gazdasági előnyöket (vásártartás, vámmentes kereskedés) és bizonyos földesúri jogokat biztosítottak ugyan, de helyzetük különbözött a királyi szabad városok polgárainak helyzetétől. Jogállásuk tekintetében jobbágyok voltak.⁴ Kora újkori településfejlődésük sok hasonlóságot mutat: mindkettőt választott tisztségviselők igazgatták, és belső tanácsuk a 16. században a bíróból és a 12 esküdt polgárból állott.⁵ A két tanács tagjai a mezővárosi polgárság elitjéből, azaz a vagyonosabb kézművesek és kereskedők rétegéből kerültek ki. Mindkét oppidumban a polgárok kötelezettségei közé tartozott a földesúri adó (census), az országos adó (contributio), az egyházi tized fizetése (a szekularizáció után a város lakói ezt a fiskusnak fizették, illetve ennek negyede – quarta – a papnak és a tanítónak járt) és bizonyos szolgálatok elvégzése: a postaszolgálat és a fejedelmi udvar, illetve a hadsereg elszállásolása a településen. Más jelentősebb mezővárosokhoz hasonlóan, könnyítést jelentett, hogy a censust és az országos adót egy összegben fizették, és ezeket a tanács szedette be saját tisztségviselői által. A lakosság számát illetően azonban eltérést figyelhetünk meg a két település fejlődésében: míg a század közepén a levéltári forrásaink Dés lakosságának nagymértékű csökkenéséről adnak hírt, addig Torda, ekkor és a század második felében, Erdély egyik leggazdagabb mezővárosává fejlődött,⁶ virágzó kereskedelmi élettel.⁷

TORDA

A település történetét már a 19. század végén egy teljes kötetben mutatta be Orbán Balázs, újabban pedig Kiss András és Wolf Rudolf világították meg tanulmányaikban középkori és kora újkori fejlődésének igen fontos részleteit. Ennek ellenére több kérdés vonatkozásában továbbra sincsenek pontos ismereteink.⁸ A kutatást a városi levéltár pusztulása nehezíti meg. Ismeretes, hogy a privilégiumait bizonyító régi okleveleik 1602-ben, a háborús időkben a te-

4 A Román Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Osztálya, Dés város levéltára (a továbbiakban Dés v. lt), 202, 241, 246.

5 A külső tanácsukról (senatores, consules), azok létszámáról keveset tudunk. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (a továbbiakban MNL OL), F 25 Miscellanea (a továbbiakban F 25), 1, fol. 29–45; *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei*. I. (1326–1590). Mut., jegyz., reg. BOGDÁNDI Zsolt. EME, Kvár, 2017 (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1. – a továbbiakban KmFJkv). 669. sz.; Kiss András: *Ó- és Újtorda viszonya a XVI. század második felében és a XVII. század első évtizedében = Uő: Források és értelmezések*. Kriterion, Buk., 1994. 150, 155; Szász Anikó: *Dés városvezetése 1541–1600 között*. Erdélyi Múzeum LXXX(2018). 1. sz. 56–57.

6 Torda fontos szerepet játszott az Erdélyi Fejedelemség politikai és közigazgatási életében. 1541–1600 között több mint ötven országgyűlést tartottak itt, és egy ideig ide gyűjtötték az ország adóját is. *Torda város tanácsülési jegyzőkönyve 1603–1678*. Bev., jegyz., közzéteszi WOLF Rudolf. EME, Kvár, 1993 (Erdélyi Történelmi Adatok VI. 1. – a továbbiakban *Torda jegyzőkönyve*). 5–21.

7 Az 1550-es években Désen 600 körüli lakost, ugyanakkor Tordán kb. 4000 főt lehet feltételezni. OBORNI: *i. m.* 78, 82.

8 ORBÁN Balázs: *Torda város és környéke*. I–II. Európa, Bp., 1986; Kiss: *i. m.* 143–161, 366–368; WOLF Rudolf: *Adalékok Ó- és Újtorda viszonyához a XVI–XVII. század fordulóján = Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. PÁL-ANTAL Sándor–SÍPOS Gábor–W. KOVÁCS András–WOLF Rudolf. EME, Kvár, 2003 (a továbbiakban WOLF: *Adalékok*). 658–666; *Torda jegyzőkönyve* 5–21.

lepülést szinte teljesen elpusztító tűzvészben megsemmisültek.⁹ Minden bizonynal ekkor égett el az egész városi levéltár is. Ezért, sok más erdélyi településhez hasonlóan, Torda esetében is elmondható, hogy fejlődésének főbb kérdései csak egyéb levéltári forrásokban fellelhető szórványos adatok alapján vizsgálhatóak.

A 16. században Torda virágzó település volt, amely élenken bekapcsolódott Erdély gazdasági és politikai életébe, annak ellenére, hogy a sókitermelés ekkor már veszített jelentőségéből. „*A különböző leírások gazdag kereskedő városként emlegetik, ahol az emberek mutatós kőházakban, szép utcákban laknak, nagyszámú igavonó és egyéb állatot tartanak, nagy kiterjedésű szántóföldekkel, legelőkkel rendelkeznek, s Reicherstorffer szerint a vidék legjobb borát termelik. Giovan Andrea Gromo, aki 1566–1567-ben járt Erdélyben, azt állítja, hogy Torda az ország egyik leggazdagabb mezővárosa, virágzó kereskedelmi élettel.*”¹⁰ A korabeli leírások szerint az 1550-es években Fráter György zsarnokoskodása miatt igen lecsökkent a lakosság száma, de így is 4000 körüli lehetett.¹¹ Mint említettük, ez a gazdag és virágzó település azonban az 1600–1602 közötti harcok következtében szinte teljesen elpusztult, minthogy nem védték falak, és egyéb védelmi rendszere sem volt. Újtorda leégett, és a mezőváros másik fele is jelentős károkat szenvedett. A 17. század eleji pusztulás oly nagyméretű volt, hogy a város többé nem tudta visszanyerni régi gazdagságát.¹²

Torda településfejlődését elsősorban a sókitermelés határozta meg.¹³ Az Árpád-korban az erdélyi sókitermelést és -szállítást a királyi szolgálónépek végezték. A 13. század közepétől az uralkodók a termelés fellendítésére törekedtek. A bányászat ügyeinek és a só kereskedelmének ellenőrzését kamaraispánokra bízták, Désakna, Torda, Kolozs, Szék településeknek pedig széles körű kiváltságokat adományoztak.¹⁴ A sónak Magyarországra való szállításáról a kamara gondoskodott. A nagyobb kocsisó elszállítására szekereket fogadtak fel, akik a bányavárosok polgárai vagy a szomszédos falvak lakosai voltak. Az Árpád-korban alakult ki az az úthálózat, amelyen a szállítást bonyolították. Különösen sok kósót (a kisebb hajósót) szállítottak a Szamoson, Maroson és a Tiszán. Szék terményét Désre, Kolozsét pedig rendszerint Tordára vitték, és onnan szállították tovább. A kamara adott megbízást a hajósoknak. Az Árpád-kor végére elvben ezzel a termékkel már csak uralkodói engedély birtokában lehetett kereskedni, ugyanis a vele való kereskedés királyi monopóliummá vált. A sómonopólium nagy bevételt jelentett a kincstárnak, így Mátyás uralkodása idején az állam átlagos évi jövedelmé-

9 Báthory Zsigmondnak 1602-ben kiadott, Torda régi kiváltságait megerősítő oklevele tudósít erről. *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei I. 1569–1602. I/3. Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602. Mut., jegyz., reg. FEJÉR Tamás–RÁCZ Etelka–SZÁSZ Anikó. EME, Kvár, 2005 (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3. – a továbbiakban: ErdKirKv I/3). 1908. sz.*

10 *Torda jegyzőkönyve* 5.

11 OBORNI: *i. m.* 74–78.

12 KISS: *i. m.* 144–148; *Torda jegyzőkönyve* 6; BÍCSOK Zoltán: *Torda város története és státútuma*. EME, Kvár, 2001 (Erdélyi Tudományos Füzetek 229). 15.

13 Az erdélyi sóbányászattal kapcsolatos kutatások terén Draskóczy István, Oborni Teréz és Wolf Rudolf munkáit kell kiemelni. Lásd a 2., 6., 8., 14–17. jegyzeteket.

14 Ezeket 1291-ben III. András erősítette meg. *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia. I–II (1023–1300, 1301–1339). Bev., jegyz., reg. JAKÓ Zsigmond. Akadémiai–MOL, Bp., 1997, 2004 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 26., 40. – a továbbiakban EO). I. 482. sz.; WOLF Rudolf: *Adatok az erdélyi sóbányászok (sóvágók) fejedelemség korabeli helyzetéről*. Korunk I(1990). 12. sz. 1631.*

nek 12,7%-át tette ki, a Jagelló-korban azonban rohamosan esett az ebből származó bevétel nagysága. A hanyatlást elsősorban az okozta, hogy a kincstár gyakran sóval fizette a tisztségviselőket és a katonaságot, továbbá romlott a kamarai alkalmazottak munkája is. Minden bizonnyal a termelés csökkent, és jelentős sómennyiség maradt raktáron, mivel a bányakamara pénztárában nem volt elég pénz a szállításra. Ugyanakkor nőtt az a sómennyiség is, amit már nem a kamarai szervezet hozott forgalomba. Végül az uralkodó azt a megoldást választotta, hogy 1521-ben megszüntette a sómonopóliumot, szabaddá téve a kereskedelmet. Mikor 1528-ban Ferdinánd király a Fuggereknek adta zálogba az erdélyi sóbányákat, az utóbbiak arra számítottak, hogy nagy haszonra tesznek szert, de az üzlet számukra veszteséggel zárult.¹⁵

A középkorban, a többi sóbányavároshoz hasonlóan, Tordán a kamarások irányították a kitermelést. A szervezet élén álló sókamaraispán a kincstartó alá tartozott, székhelye pedig Tordán volt. Hans Dernschwam 1528-ban vette át a Fuggerek nevében a tartomány sóbányáit. Az ezekről készített leírásában a tordai sót tartotta a legjobbnak, ugyanis az szilárd és fehér volt. Ekkor a bányák leromlott állapotban voltak, a termelést és a szállítást újból meg kellett szervezni, továbbá több bányászra lett volna szükség. A leírás szerint Tordán a sóvágók lázongtak, és házaikat hátrahagyva, Vizaknára mentek jobb fizetést remélve. Más források azt bizonyítják, hogy az 1530-as években a legtöbb só Tordán termelték, rögtön utána pedig Dés következett. Ez a két helység adta az országos termelés 61,97%-át.¹⁶

Draskóczy István a források alapos vizsgálata alapján arra a megállapításra jutott, hogy Fráter György kincstartósága idején az 1530-as évekhez képest a kamarai gazdálkodás javulást mutatott. A Barát minden bizonnyal újabb lépéseket tett a bányakamarák adminisztrációjának javítása, a termelés és a bevétel növelése érdekében. Azt is megállapította, hogy a kamarák közvetlenül Fráter György alá voltak rendelve, nem képeztek egységes szervezetet. A középkori szokást követve a kincstartó sóban fizetett, vagy sót adott a királynénak, különböző magánszemélyeknek, illetve a szamosújvári várnak. A só bányászata és értékesítése a Barátnak fontos bevételi forrást jelentett, állítása szerint belőle könnyen 40 ezer forint haszonra is szert lehetett tenni. Egyidejűleg azonban a bányák rossz állapotba kerültek, mivelhogy a kincstartó a hivatalokban képződő nyereséget (vagy annak legnagyobb részét) elvonta más célokra, és ezzel nem maradt elég pénz a működtetésre, beruházásra, illetve korszerűsítésre. Tordán a lakosság például 1552-ben is elégedetlen volt, kevés volt a sóvágó, mivel a Barát és tisztségviselői gyakran nem adták meg nekik a sóért járó fizetséget.¹⁷

A tordai birtokviszonyok az erdélyi és magyarországi mezővárosokkal azonos módon alakultak ki, és hasonló sajátosságaik voltak. A településen átfolyó Rákos-patak (Sós-patak) felső és középső szakaszán elhelyezkedő mezőváros két részből állott: nyugatra feküdt Újtorda, keletre pedig Ótorda. A 13. század közepéig (Ó)Torda területe nagyjából királyi várföld volt, amelyen a sókitermelésben és -szállításban részt vevő királyi szolgálónepek laktak (az

15 DRASKÓCZY István: *Sóbányászat és -kereskedelem Magyarországon a középkorban*. Valóság LVII(2014). 4. sz. (a továbbiakban DRASKÓCZY: *Sóbányászat*). 56–64.

16 Uó: *Erdély sótermelése az 1530-as években*. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica 13(2008). 3. sz. [*Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora-újkori Erdélyről*.] (a továbbiakban DRASKÓCZY: *Sótermelés az 1530-as években*). 32–33, 41, 73.

17 Uó: *A dési sókamara gazdálkodása a 16. század közepén. Egy adalék Fráter György gazdaságpolitikájához = A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Szerk. BARÁTH Magdolna–MOLNÁR Antal. Bp.–Győr, 2012 (a továbbiakban DRASKÓCZY: *A dési sókamara*). 107, 111–114; OBORNI: *i. m.* 78.

1177-ből fennmaradt határjárás megemlíti a királyi szekeresek, továbbá a királyi udvarnokok földjét).¹⁸ A 14. század elején a városi kiváltságok elnyerése, a bányászat átalakítása, fellendítése és sóvágók alkalmazása után igen megnőtt a lakosság száma. Feltehetően ez tette szükségessé az újtordai plébánia létrejöttét, mely I. Károly nevéhez köthető.¹⁹ Az újabb kutatások azt bizonyítják, hogy ennek ellenére Újtordának nem voltak külön kiváltságlevelei és tanácsa, a 14–16. századi oklevelek csupán a városrész egyházát vagy annak lakosait említik.²⁰ Tehát a két városrész – Újtorda 1619-es megnemesítése előtt – egy joghatóság alá tartozott, közös határral, vezetőséggel, státútumokkal, azonos jogokkal és kötelezettségekkel.²¹

A területileg két részből álló, de közigazgatás szempontjából egyetlen mezővároshoz tartozó lakosság összessége a 16. században magáénak mondhatta a város területe és az ahhoz kapcsolódó haszonvételek feletti tulajdonjogot (kivéve a sóaknákat, amelyek a fejedelemség korában is a kincstár tulajdonát képezték), de a fejedelem, illetve az őt képviselő sókamarás is fenntartott magának bizonyos gazdasági természetű jogokat (a sókamarának is voltak földjei Tordán²²). A város belterületét telkekre osztották, és ezekre épültek a polgárok házai. Ezeknek az „örökségeknek” a tulajdonához szabad ingatlanátruházási (végrendelkezés, adásvétel, csere, bérlet és zálog) jog társult.²³ Egy vallatáskor a tanúk azt állították, hogy Tordán a magvaszakadt javak mindig a mezővárosra szálltak, nem a fejedelemre, és az utóbbi adományaival soha nem sértette meg annak kiváltságait.²⁴ A 16. századból nem maradtak fenn a városi státútumok, viszont az 1613-ban és 1665-ben lejegyzett határozatok világosan előírták, hogy „örökséget” adni-venni a városi „tanács előtt és város székén” kellett oly módon, hogy a vásárlási jog „elsőben az véreké”. Ha ezek nem tartanak rá igényt, „az vicinusoknak jussok fennállván, az városnak lakosságának, az kinek kedve leszen hozzá”, megvásárolhatja. Ezek a határozatok azt célozták, hogy az új tulajdonos ne vonhassa ki magát a város lakói által viselt terhek alól.²⁵

Ezt igazolja az alábbi eset is: egy 1588. november 11-én kiállított oklevélből kiderül, hogy Váradjai Kovács Pál nemes eladta tordai javait a mezővárosnak, korábban ugyanis ő egy kőházat vásárolt a főtéren, a sókamara épületének közelében és Torda vármegye jegyzője, János deák házának szomszédságában. De mivel időközben Váradján egy másik házat épített magának, a tordai kőházat a telekkel és egy szőlővel együtt felajánlotta megvételre az egyik szomszédjának, ám sikertelenül. Amikor ezt követően a vásárt nyélbe akarta ütni valaki mással (aki

18 EO I. 13. sz.

19 EO II. 482., 742. sz.

20 Az 1332–1336 között kelt pápai tizedjegyzék már külön említi az ótordai és újtordai plébánost, de ez nem jelenti azt, hogy jogilag két önálló település lenne. EO II. 1147–1150. sz.; WOLF: *Adalékok* 659–661.

21 Kiss: *i. m.* 150–153; WOLF: *Adalékok* 658–660. – Ismeretes, hogy a fejedelmi gyalogkatonáknak 1619-ben a teljesen elpusztult Újtordára való telepítésével és az új lakosok megnemesítésével közel fél évszázadig két különböző jogállású település jött létre, melyek viszonya a későbbiekben nem volt felhőtlen.

22 OBORNI: *i. m.* 78.

23 Például 1546-ban per indult a mezővárosi bíróság előtt két polgár között egy örökségnek 1538-ban történt eladása kapcsán. Az adásvételi szerződést szintén a magisztrátus állította ki. MNL OL, F 25, 1, fol. 29–45, 5–6. oklevélmásolat. Vö. BÁCSKAI Vera: *A mezővárosi önkormányzat a 15. században és a 16. század elején* = Uő: *Városok és polgárok Magyarországon*. I. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2007 (Várostörténeti tanulmányok). 138–139.

24 Kiss: *i. m.* 151–152; WOLF: *Adalékok* 663.

25 *Torda jegyzőkönyve* 9, 32, 44.

feltehetően nem volt tordai lakos), a település előljárói – elővételi jogukra hivatkozva – közbeléptek, és Kovács Pál a mezővárosnak volt kénytelen eladni házát.²⁶

Egy másik példából kiderül, hogyan váltak bizonyos mezővárosi polgári „örökségek” és tartozékaik nemesi magántulajdonná. Tordai Kelemen deák, a nagyobb kancellária íródeákja (1576–1585)²⁷ annak a Petessi Mihálynak a leányát vette feleségül, aki 1559-ben még polgári rendű volt, és több halastavat is birtokolt Tordán.²⁸ 1585. március 31-én a fejedelem új adományként adta Tordai Kelemennek és feleségének Tordán levő javaikat, melyeket megszerzésük óta zavartalanul birtokoltak: főtéren álló kőházukat, a Sóvágó utcában levő vásárolt allodiális kertjüket, a mezőváros szőlőhegyén fekvő szőlőiket, valamint Ajton birtok felé, Ajtoni Borbély György vajdai familiáris malma és tava alatt levő halastavukat.²⁹ A felsorolt javak egy részét Petessi Mihálytól örökölhették, akinek szintén nemesi származású felesége volt: Csegezi Máté nemes lánya, Márta.

Szőlőt akárhol telepíthettek maguknak a város lakói, de ha azokat elhanyagolták, és gye-pűjét nem építették, mint puszta örökséget a város elvehette, és annak adhatta, aki megművelte. Ó- és Újtorda határában is volt egy-egy szőlőhegy. Az ótordaiak az Újtorda felőli szőlőhegyen is műveltek szőlőt, illetve fordítva, ez nem volt szigorúan szabályozva. Mint a legtöbb nagyobb településen, 1581-ben Tordán is limitálták az idegen borok értékesítését, kivéve a bíró engedélyével behozott borokét.³⁰ Ilyen szempontból az erdélyi oppidumok közül feltehetően csupán Vizakna számított kivételnek, ugyanis itt a mezővárosnak nem volt szőlőhegye, ezért bizonyos összeg kifizetése ellenében mindenki engedélyt kapott a bor kimérésére.³¹

A szántóföldeket, kaszálókat azonban osztatlanul birtokolta a város közössége. Éppen ezért a kis számban fennmaradt adásvételi szerződések szövegében ezek nem szerepelnek, csak házak, kertek, rétek,³² szőlők, halastavak és malmok. A szántókat évente a tanács által kirendelt földosztók mérték ki „arányosan”; mindenki adója és szolgálatai szerint kapott földet. Egy 17. század elején kelt tanúvallatás szövegéből megtudjuk, hogy 1600 előtt Ó- és Újtorda határa közös volt, illetve a földek kiválasztásánál nem vették figyelembe, hogy valaki ó- vagy új-tordai, a település bármelyik részében választhattak maguknak földet. Ellenben szokássá vált, hogy az új-tordaiak inkább az Ajton felé eső határrészben szántottak, az ótordaiak pedig más részen.³³ Az osztatlan földközösség Ótordán és Egyházfalván fennmaradt egészen 1679-ig, amikor is a szénafüveknek való földeket elválasztották a szántóföldektől. Újtorda határát ellenben csak 1720-ban osztották fel, addig közösen birtokolták a polgárok.³⁴

26 Az oklevélből melleleg megtudjuk azt is, hogy egy kőház Torda főtéren a hozzátartozó szőlővel együtt 290 forintot ért. *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1222–1599)*. Mut., jegyz., reg. BOGDÁNDI Zsolt–GÁLFI Emőke. EME, Kvár, 2006 (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. – a továbbiakban ErdKápJkv). 588. sz.

27 1576: Dés v lt, 191. – 1585: MNL OL, F 3 Centuriae, U. 35. (Az adatokért Fejér Tamásnak tartozom köszönettel.)

28 MNL OL, F 25, 1, fól. 29–45, 15–16. okl.

29 ErdKirKv I/3. 663. sz.; KmFJkv 479. sz.

30 MNL OL, F 1, 17, 43^r–44^r; Kiss: *i. m.* 152.

31 1583. június 27. ErdKirKv I/3. 288. sz.

32 Rét is lehetett „örökség”. 1579. december 11-én Szilvási Balázs dési polgár az előljárók engedélyével elzálogosította örökségét (egy rétet) egy mikházai nemesnek néhány évre 32 forinton, miután megkínálta a dési polgárokat vele. Dés v lt, 205.

33 Kiss: *i. m.* 151–152; Wolf: *Adalékok* 661, 663.

34 *Torda jegyzőkönyve* 9.

A nemesek Tordán kiváltságolt házukon kívül csak maguk építette halastavaikat és malmaikat, saját művelésű szőlőiket mondhatták magukénak. A szántók, legelők, erdők a város közös tulajdonát alkották, s ezáltal a nemesek is csak a közösség által osztottból részesültek. A nemesek mentesek voltak a földesúrnak (fejedelemnek) járó paraszti szolgálatok alól, azonban kötelesek voltak a hetivásár szabályait tiszteletben tartani, az éjjeli őrködésben, szükség esetén pedig a mezővárost körülvevő kerítés, híd és gát építésében is részt venni. Egy 1581-ben kelt fejedelmi határozat két csoportba sorolta őket: az évente kiosztott közföldeket csak az a nemes használhatta, aki az adót is fizette, ellenben az azokból nem részesülő nemeseket adófizetésre nem kényszeríthették.³⁵ A sóvágók helyzete is különbözött a polgárokétól. Egy 1584-ben kelt tanúvallomásból kiderül, hogy a posztós sóvágók mezővárosi telekkel rendelkeztek, de a bányákban végzett munkájuk miatt nem voltak kötelesek közszolgálatot végezni (malomhoz, gáthoz) a településen, ezért nem járt nekik jövedelem a közös javakból (pl. a mezőváros malmából). Csak a szántóföldekből és a szénarétekből szoktak részesülni, továbbá fizették a tized quartáját a prédikátornak. A vendég sóvágók két csoportba tartoztak: egyesek telekkel rendelkeztek Tordán, és a polgárokhoz hasonlóan adót is fizettek. A többieknek nem osztottak a földekből.³⁶

A mezőváros földesúri jogokat is gyakorolt. 1602-ben Báthory Zsigmond fejedelem adománya révén a mezővárosé lett Egyházfalva, amely a mai város déli részében, az Aranyosba ömlő Rákos-patak torkolatánál feküdt. Ez a 12. századtól kezdve az aradi káptalan birtokában volt, majd a szekularizáció következtében a kincstár tulajdonába és a sókamara igazgatása alá került. Az adományt minden bizonnyal a településnek a fentiekben már említett nagyméretű pusztulása tette szükségessé.³⁷

A fának igen fontos szerepe volt a só kitermelésében és szállításában egyaránt. Az 1291-ben kelt városprivilegium szerint a király Tordakna hospeseinek adományozta a Király erdeje nevű erdőt, a Tordai-hasadékon túl. Ezt az oklevelet 1614-ben Bethlen Gábor is megerősítette, ami azt bizonyítja, hogy az erdő évszázadokon keresztül a város birtokában volt. Az újtordaiak megnesemítése nem vezetett az erdők felosztására a két városrész között, hanem továbbra is közösen birtokolták, amint az kiderül 1631-ben kötött egyezségükből.³⁸

A sóhajósok (celleristák) céhekbe tömörültek. Tordán háromféle csónakot készítettek, és ezeket a végállomásokon mindig eladták. A bárkákat tél végén ácsolták, és az Aranyoson üresen leúszatták a Maroson levő kikötőbe. A rakodás ott történt, majd a folyón lehajóztak a sóval Lippáig, vagy ha a körülmények megengedték, egészen Szegedig. Tordán lényegesen kisebb kockákat vágtak, mint Vizaknán, ugyanis az Aranyos torkolatánál a folyó sekélyebb

35 1581. augusztus 30. MNL OL, F 1, 17, 43^r–44^r. A vizaknai nemesek nem részesültek a közös földekből, ezért Báthory Zsigmond 1583. június 27-én azt az utasítást adta, hogy az ottani nemesek felett bíraskodó sókamaras és a városbíró évente közösen mérjenek ki a nemeseknek fejenként 12 hold szántóföldet, amelyek után a papi tizeden kívül más adót ne fizessenek. Használhatják a közös erdőt, továbbá házaik építésére a tiltott erdőt is, de ez utóbbit csak a bíró engedélyével. ErdKirKv I/3. 288. sz. Lásd még Szász Anikó: *A nemesek jogi helyzete az erdélyi városokban és mezővárosokban Báthory Zsigmond korában = A Báthoriak kora (A Báthoriak és Európa)*. Szerk. DÁM László–ULRICH Attila. Józsa András Múzeum, Nyírbátor, 2008 (A Báthori István Múzeum Füzetei. Új sorozat 3). 126–136.

36 DÉS v lt, 212.

37 ErdKirKv I/3. 1917. sz.; OBORNI: *i. m.* 78; *Torda jegyzőkönyve* 7; BICSOK: *i. m.* 15.

38 EO I. 482. sz.; *Torda jegyzőkönyve* 9; BICSOK: *i. m.* 12.

volt, mint Alvincen a Maros, ahol a vizaknai sót rakták a hajókra. A középkorban a tordai kamarás felügyelte a décei és az újvári révet, ahová Tordáról többnyire szekéren vitték a sótömböket. Az alvinci sóraktár és rév ugyancsak Torda hatáskörébe tartozott. A tavaszi magas vízállást használták ki, de előfordult, hogy a kockákat az áradás elmaradása miatt nem tudták elszállítani. A biztonságos hajózás érdekében kora tavasszal a folyókat megtisztították a fatörzsektől, lebontatták a malomgátakat, megtiltották a vízi malmok létesítését, amelyek akadályozták a szállítást.³⁹ A kutatás jelenlegi szintjén nem tudjuk megállapítani, hogy mikor hozták létre kikötőt a Gyulaféhevár és Alvinc között fekvő Váradján. Valószínűleg már a középkor végén működött. A 16. század második felében már többször említik forrásaink.⁴⁰

Torda területén már a középkorban több malom épült a Rákos-patakon és az Aranyoson.⁴¹ A szórványos adatok okán inkább csak a létüket tudjuk megállapítani, közelebbit csak néhány esetben mondhatunk. A tordai malmok a középkorban az egyházak (az ótordai Szent Miklós és az újtordai Szent László egyház), a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt ágostonos kolostor, a mezőváros, valamint magánszemélyek birtokában lehettek. Az ótordai Szent Miklós-templom egyik oltárigazgatóságának malomrészéről egy 1508-ban kelt oklevélből értesülünk. 1523-ban ugyanannak a templomnak három oltárigazgatóságához tartozott az Aranyosra épített háromkerékű malom és a Péterlaka-völgyben levő halastó.⁴² Az egyházi intézmények malmai és halastavai a szekularizáció után a protestáns egyház, a kincstár, a magisztrátus vagy magánszemélyek⁴³ kezelésébe kerülhettek.

A mezővárosnak közös használatban levő malmaira csupán néhány adatunk van. A városvezetés 1567-ben közhasználatra két új gabonaőrő malmot épített az Aranyos folyóra úgy, hogy ennek költségét a település két pusztá halastavának eladásából fedezték.⁴⁴ Ezek egyikét 1573-ban is említi egy oklevél.⁴⁵ 1579-ben szintén a tordai előljárók kezelték az ispotályhoz tartozó malmot.⁴⁶ A köztulajdonban lévőket a malombírákra bízták, jövedelmükből részesül-

39 DRASKÓCZY: *Sóbányászat* 61–62; Uő: *Sótermelés az 1530-as években* 33, 76–77; OBORNI: *i. m.* 77; *Torda jegyzőkönyve* 15.

40 GÁLFI Émőke: *Gyulaféhevár a középkor végén*. Erdélyi Múzeum LXXVII(2015). 1. sz. 33; ErdKirKv I/3. 1277., 1504. sz.; ErdKápJkv 861. sz.

41 A vízimalmok tömeges használata a 13. századtól kezdve forrásokkal bizonyítható. A középkorban és a kora újkorban gyakran alakultak ki miattuk jogviták, mivel építésük és használatuk könnyen kárt okozhatott. A rosszul megválasztott duzzasztás, a csatorna tisztántartásának elhanyagolása a feljebb fekvő területek elárasztásához vezethetett. A folyó hirtelen megáradása esetén is okozhatott árvízvet a malom. TRINGLI István: *A magyar szokásjog a malomépitésről = Analecta Mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról*. Szerk. NEUMANN Tibor. Argumentum–Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bp.–Piliscsaba, 2001. 251–252; Vő. VADAS András: *Terminológiai és tartalmi kérdések a középkori malombhelyek körül*. Történelmi Szemle LVII(2015). 4. sz. 619–648.

42 *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. I–II. Kivon., bev. JAKÓ Zsigmond. Akadémiai, Bp., 1990 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17. – a továbbiakban KmKonvj). II. 3473., 3920. sz.

43 Van rá példa, hogy a korábban egyházi tulajdonban levő malmot a fejedelem eladományozta. 1583-ban például Rácz Péter udvari familiárisnak adományozta élete végéig a Tövis mezővárosban levő, a Tövis váza nevű patakra épült kétkerekű malmot, amely azelőtt a helybeli szerzetesek tulajdonában volt, de az országgyűlés határozata alapján a kincstárra szállott, és az adományozás előtt a gyulaféhevári uradalomhoz tartozott. ErdKirKv I/3. 297. sz.

44 MNL OL, F 25, 1, fól. 29–45, 16. oklevél.

45 Uo. 17. oklevél.

46 *Torda jegyzőkönyve* 11.

tek a város tisztségviselői, valamint a városban szolgáló papok és tanítók. Ha felújításra szorultak, a munkát a lakosok (a polgárok és a nemesek) közösen végezték el. Mint már említettük, a sóvágók ez alól mentesek voltak.⁴⁷

Magánszemélyek is építettek, vásároltak maguknak malmot.⁴⁸ 1530-ban a tordai előljárók egy malomhelyet örökre Szöcs (Pellio) István polgárnak és örökösének adtak a háza melletti kert végében és bizonyos lakosok kertjei mögött, ahol a Sós-patakra egy négykerekű malmot építhetett magának, ahhoz gátakat emelhetett (*simul cum obstructuris et clausuris*), jövedelmeit pedig békésen élvezhette. Az oklevél írója külön kiemelte, hogy a mezővárosnak jogában állt megtenni ezt a nem mindennapi engedményt: „*autoritate iuris nostri patronatus, qua a divinis regibus praedecessis[!] nobis datis et concessis fungimur*”.⁴⁹ Szöcs még ugyanabban az évben az adomány megerősítését kérte Báthory István vajdától.⁵⁰ Nem érte be ennyivel, a királytól is adománylevelet szerzett: 1531. április 16-án János király a malmot – a hozzátartozó földterülettel együtt – örökre Szöcs István tordai polgárnak adományozta, melyet az korábban, a tordai előljárók jóváhagyásával, a Sós-patakra, saját háza mellé épített. Elrendelte a tordai előljáróknak, hogy védelmezzék meg a malom birtokában.⁵¹ Valószínűleg nyomós oka volt, hogy adománylevelet is szerzett magának, mivel 1532-ben már panasszal jelent meg a király előtt Lippán. A tordai Szent Imre herceg-oltár rectora, néhai Miklós presbiter, majd halála után utódja, valamint egy Szöcs Mátyás nevű tordai lakos átlépték Szöcs István kertjeinek régi határát, és ezzel az ő földjének egy darabját, melyet azelőtt a malmához használt, jogtalanul elfoglalták, ezenkívül csatorna készítésével a malmot forgató víz bő folyását a saját medréről elterelték és másfelé vezették („*insuper factis cisternis meatum uberio rem aquae molendinum vertentis ab alveo suo deturbassent et alio emanari fecissent*”). Ezenkívül a mészárosok eltorlaszolták („*forent etiam nonnulli macellarii concives vestri, qui cuneis ligneis vulgo czevek vocatis in terram iuxta decursus dicti fluvii Sospathak infra ipsum molendinum defossis et dispositis*”), és ezzel felduzzasztották a patak vizét („*cum hoc liberum cursum aquae impedivissent*”), nagy kárt okozva a malomnak és a tulajdonosának. A kérésre a király 1532. június 11-én megparancsolta a tordai tanácsnak, hogy hordassák el a fát, és tanúvallomások alapján határozzák meg újra a kertek határát.⁵² 1574-ben és 1578-ban Szöcs István fiai (Dénes polgári rendű és Tordai Tamás deák, nemességet szerzett táblai jegyző) továbbra is bírták az apjuk által kb. 44 („*ab annis quadraginta quatuor aut circiter*”), illetve 48 éve épített malmot. Ekkor a vajdához járultak panaszukkal, mivel a tordai előljárók nem engedték, hogy az árvíz miatt megrongálódott malmot kijavítsák.⁵³

A mezőváros határában több halastóról van tudomásunk, de ezek sokszor kiszáradtak a gátak átszakadása miatt. A források többször említik az ó- és újtordaiak közös halastavát: 1549-ben a mezőváros puszta halastava az ispotálynak és a Szent László tiszteletére szentelt

47 Dés v It, 212.

48 1585-ben Ajtoni Borbély György vajdai familiárisnak Tordán malma és halastava is volt. ErdKírkv I/3. 663. sz.; KmFJkv 479. sz.

49 Nem szerepel viszont az ilyen oklevélben előforduló feltétel, hogy más malmokat nem szabad megkárosítani. Elképzelhető, hogy ez a formula az oklevél eredetijében még benne volt, és csak a ránk maradt rövidített változatából hiányzik.

50 MNL OL, F 25, 1, fol. 29–45, 8. oklevél.

51 Uo. 9. oklevél.

52 Uo. 10. oklevél.

53 Dénes 1573-ban esküdt polgárként bukkan fel a forrásokban. Uo. 11–12. oklevelek.

újtordai egyháznak egy-egy halastava mellett feküdt a Sós-völgyben. Ezt ekkor érdekes módon az előjárók örökre az egyik korábbi bírónak, Mike Jánosnak adományozták szolgálatai jutalmáért, és a mezőváros nagyobb pecsétjével erősítették meg az oklevelet.⁵⁴ Egyetlen mezővárosi halastavat említ két másik forrás is: 1573-ban a település „*nagy pusztá halastavá*”-ra,⁵⁵ a század végén a városi tó gátjának építésére⁵⁶ van adatunk, a gátak töltését és rendben tartását a tónál és az Aranyoson az ó- és újtordai lakosok közösen végezték. 1591–1604 között, Pogány tava felett, említik a mezőváros Virágos-tó nevű tavát is.⁵⁷ 1567-ben viszont két, közös használatban levő halastóról értesülünk: ekkor a fentiekben még említett Szócs Dénes két egymás mellett levő pusztá halastavat vásárolt a mezővárostól.⁵⁸ Minthogy a város tavainak felügyeletét a 17. században évente választott tóbírák látták el, bizonyára a korábbi évszázadokban is hasonlóan jártak el.⁵⁹

A fentiek mellett több egyházi birtokban lévő halastó volt a város határában. 1523-ban az ótordai Szent Miklós-templom három oltárigazgatóságához tartozott az Aranyosra épített háromkerekű malom és a Péterlaka-völgyben levő másik halastó.⁶⁰ 1559-ben az előjárók egyik polgártársuknak, Petessi Mihálynak adták el a korábban a tordai (protestáns) egyház tulajdonában levő, de pusztulásra hagyott és a Sós-patak medre felett, a Kolozsvári utca végében fekvő halastavat, azzal a feltétellel, hogy az utca kertjeit ne károsítsa meg a halastó vize.⁶¹ Az újtordai egyház és az ispotály halastavára már utaltunk (1549).

Szórványos adataink vannak a magánkézben levő halastavakról is. 1444-ben a mezőváros a Középcseré névű területen, a Péterlaka-völgyben halastóhelyet adományozott Pogány Miklós sókamarásnak. Ez a tó, Pogány tava név alatt, a 16–17. század fordulóján többször is adomány tárgya volt, miután Pogány Miklós, szintén Miklós nevű utódjával e család kihalt.⁶² 1567-ben arról értesülünk, hogy Petessi Mihálynak több halastava volt, mellettük feküdt az a két pusztá halastó, melyeket Szócs Dénes vásárolt a mezővárostól.⁶³ 1573-ban Szócs Dénes esküdt polgár megvett egy másik halastavat is a mezőváros nagy pusztá halastava és ugyanannak az Aranyos-patakra épült malma szomszédságában.⁶⁴

54 Uo. 18. oklevél.

55 Uo. 17. oklevél.

56 Kiss: *i. m.* 150, 157–158.

57 *Torda jegyzőkönyve* 10.

58 MNL OL, F 25, 1, fol. 29–45, 16. oklevél.

59 *Torda jegyzőkönyve* 10.

60 KmKonvj II. 3920. sz.; *Torda jegyzőkönyve* 9–10.

61 MNL OL, F 25, 1, fol. 29–45, 15. oklevél.

62 MNL OL, Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár 62829; LAKATOS Bálint: *Hivatali írásbeliség és ügyintézés a késő középkori magyarországi mezővárosokban, okleveleik tükrében*. Doktori disszertáció (Kézirat). Bp., 2013 (doktori.btk.elte.hu/hist/lakatosbalintpeter/diss.pdf – Utolsó megtekintés: 2018. dec. 12.). 117. – Pogány Miklós 1591-ben a Rákos-patakra épült malom és a Pogány tava nevű halastó háromnegyed részét birtokolta. ErdKirKv I/3. 1404. sz.

63 MNL OL, F 25, 1, fol. 29–45, 16. oklevél.

64 Uo. 17. oklevél.

DÉS

Tordához hasonlóan, Dés felemelkedése is elsősorban a sónak köszönhető.⁶⁵ Nem véletlen, hogy az uralkodók az ilyen települések kiváltságait többször is óvták és megerősítették, nagy figyelmet fordítva arra, hogy a lakosok száma ne csökkenjen.⁶⁶ A 15–16. század fordulóján a jelentős mezővárosok (pl. Torda, Gyulaféhevár) közé tartozott,⁶⁷ az ezt követő politikai események azonban nem kedveztek a város fejlődésének. A túlzott terhek miatt népessége fokozatosan csökkent, a 15. század végéhez képest a 16. század derekára a lakosság száma a negyedére esett vissza. (A désieiek állítása szerint Fráter György a szamosújvári vár építésére kényszerítette a lakosságot.)⁶⁸

A fentiekben már említettük, hogy Désen a középkorban is jelentős mennyiségű só bányásztak és értékesítettek. Két sóbánya működött, az egyik Désen (Cserakna), a másik pedig a szomszédos Désakna oppidum területén. A sóvágók a polgároktól eltérő jogállással rendelkeztek, a sókamara bérmunkásokként alkalmazta őket a só kitermelésére, ezért mentesek voltak minden más szolgálat és az adó alól.⁶⁹ Az aknában a munka megszervezése, irányítása a posztós sóvágók esetében a sóvágóbírák és dékánok, a vendég sóvágók esetében pedig a kapitányok hatáskörébe tartozott.⁷⁰ A sót szárazföldön és vízen szállították. A középkorban Désről Szatmárra, Tokajba, Szegedre is eljutottak vele, de a 16. század közepén csak Szatmárig és Tuzsérig, 1550 körül a termelés és az értékesítés egyaránt csökkent, mely az év háborús viszonyaival és a bizonytalan politikai helyzettel magyarázható.⁷¹

A mezővárosban álló lakóházat az esetleg hozzá tartozó kerttel, réttel vagy szőlővel együtt Désen is „örökségnek” nevezték. Az ingatlanforgalom ellenőrzése és a szerződések hitelesítése az előljárók kötelessége volt. Ha egy nemes meg akarta venni egy polgár, sóvágó vagy zsellér javait, esetleg a közös földek egy darabját, akkor szüksége volt a tanács engedélyére, de előfordult, hogy ez utóbbi megtagadta az elidegenítést. Ilyen esetről olvashatunk egy 1578-as oklevélben, mely szerint Szamossi Péter, a huszti vár gyalogoskapitánya házat vett néhai Dobó Lukács polgártól, de a vásárlást a dési előljárók, a mezőváros egyhangú akaratával („*ex consensu et unanimitate dicti oppidi*”), a köztelherviselés miatt megakadályozták, és a pénzt visszaadták. Végül mégis engedélyüket adták, miután a kapitány megígérte, hogy házat soha nem

65 Tordával ellentétben Dész város levéltára nem pusztult el. Lásd a 4. jegyzetet.

66 A teljesség igénye nélkül: JAKÓ Zsigmond: *Újabb adatok Dész város legrégebbi kiváltságleveléinek kritikájához* = Uő: *Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez*. METEM, Bp., 1997. 9–26; DRASKÓCZY: *A dési sókamara* 107–119; OBORNI: *i. m.* 80–82; KÁDÁR József–TAGÁNYI Károly–RÉTHY László–POKOLY József: *Szolnok–Doboka vármegye monographiája*. III. Deés, 1900 (a továbbiakban *Szolnok–Doboka*). 5–27.

67 RÜSZ-FOGARASI Enikő: *Dész mint Szolnok és Doboka vármegye központi helye = Tanulmányok Erdély újkori történelméről. Magyarai András Emlékkönyv*. Szerk. PÁL Judit–RÜSZ-FOGARASI Enikő. Presa Universitară Clujeană, Kvár, 2002. 179–185; LAKATOS: *i. m.* 140–141.

68 1495-ben Dész és a szomszédos Désakna lakossága 3000 körüli lehetett, az 1550-es években azonban csak 600 körüli. DRASKÓCZY: *Szempontok* 91; OBORNI: *i. m.* 82–83.

69 KmFJKv 16., 36. sz.

70 Dész v lt, 149, 212; *Torda jegyzőkönyve* 15–16; DRASKÓCZY: *Sóbányászat* 61.

71 1537-ben a Désen kitermelt sómennyiség 53,3%-át szállították el és értékesítették, 1550-ben viszont csak 26%-át. DRASKÓCZY: *A dési sókamara* 108–110; Uő: *Sótermelés az 1530-as években* 76–77; OBORNI: *i. m.* 80–81.

mentesített a census és más adók alól, és mindenben aláveti magát az előljárók akaratának.⁷² Az 1570–80-as években ingatlanvételkor sok nemes tett ígéretet az adózásra a városvezetőknek,⁷³ viszont a magisztrátusnak nem volt joga beleszólni egy nemesi vagy közvetlenül kincstári tulajdonban lévő dési ingatlan birtokjogi kérdésébe, általában csak tanúként volt jelen az iktatásokon.⁷⁴

Désnek Cichegy elnevezésű szőlőhegyén a polgároknak és a nemeseknek is szabad volt szőlőt művelni. Bort többnyire csak saját fogyasztásra készítették, illetve a felesleget helyben értékesítették. A bor fontos jövedelemforrása volt a nagyobb szőlősgazdáknak, ezért a mezőváros közössége 1559-ben egy határozatban limitálta az idegen borok értékesítését Désen és Désaknán: ne hozzanak idegen bort a szüret első napjától addig, amíg 10 hordó marad a városból, továbbá a behozottnak el kell fogynia a következő szüretig, és azután se tartalékolják titokban.⁷⁵ 1578-ban Báthory Kristóf egy másik fontos kiváltságot is adott Désnek: engedélyezte, hogy évente két-három napig senki sem árulhassa a saját borát, azt csak az oppidum javára lehetett kimérni. Ez a szabály polgárra és nemesre is érvényes volt.⁷⁶

A település határában levő földeket és erdőket osztatlanul birtokolták. A felosztás módjáról nincsenek közvetlen adataink. A század második felében keletkezett néhány oklevélből azonban megállapítható, hogy a tanács által évente kiosztott dési közföldekből az ottlakó nemesek is részesültek, a dési házukhoz pedig használhatták a közös és a tiltott erdőt. Többségük mentes volt az adófizetés és a jobbágyi szolgálat alól, ellenben bizonyos szolgálatokkal (híd-, kerítés- és útépités, őrködés), a helybeli papnak járó quarta fizetésével és más kisebb kötelezettségek teljesítésével tartozott.⁷⁷ Azonban a rendelkezéseket a nemesek nem mindig tartották tiszteletben, nemesi kiváltságlevelükre hivatkozva kivonták magukat még a kisebb kötelezettségek és a városi törvények alól is, kiváltva ezzel a polgárok nemtetszését.⁷⁸ Egy 1598-ban kelt parancslevélben a fejedelem a dési nemesek panaszára – miszerint a korábbi szokásnak megfelelően a mentesített házaik után már nem kaptak a közös földekből és erdőkből – elrendelte a dési előljáróknak, hogy ezután minden évben, ahogy régen is, osszanak földet a nemeseknek.⁷⁹ Ez az oklevél egyik bizonyítéka annak, hogy a nemesek mindig is ré-

72 Dés v lt, 197, 202.

73 Például Válaszúti Mátyás deák 1580-ban saját oklevelében kötelezte magát, hogy Désen a városvezetők előtt Kodori Györgytől vásárolt házát élete végéig nem fogja megnemesíteni. Dés v lt, 206. 1584-ben Tasnádi Kincses Imre ígérte a dési főbíróknak, hogy a Désen szerzett házát nem fogja megnemesíteni. Dés v lt, 214. Szövegét közli: SZABÓ T. ATTILA: *Adatok Temesvári János deák okleveléhez*. Magyar Nyelv LVII(1961). 100–101.

74 Például 1576-ban két vármegyei nemes a fejedelem parancsára beiktatta Buda Jánost dési nemesi udvarházába, az eljáráson jelenlévők között elsőként a bírót és két esküdtest sorolták fel. Dés v lt, 194.

75 Ezt Izabella királyné is megerősítette még ugyanabban az évben. Dés v lt, 171, 173.

76 „*tam nobilibus, quam ignobilibus in dicto oppido Déés degentibus*”. 1578. május 12. MNL OL, P 2269 – Családok, testületek és intézmények levéltárai, K. Papp Miklós hagyatéka, 6, 14.

77 Dés v lt, 136, 175, 223; ErdKirKv 1/3. 1035. sz.

78 A nemesek és a mezővárosi polgárok közötti viszály általános volt ebben a korszakban, és a folyamat a szóban forgó települések elnemesedése irányába vezetett. Gálfi Emőke: *A gyulaférvári uradalom néhány mezővárosáról a 16. század második felében = Kolozsvár 700. Várostörténeti tanulmányok*. Főszerk. LUPESCU MAKÓ Mária. Szerk. IONUȚ COSTEA–OVIDIU GHITA–SIPOS GÁBOR–RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ. EME, Kvár, 2018. 332, 334.

79 Dés v lt, 258.

szesültek a közföldekből, továbbá annak is, hogy a polgárok igyekeztek ezt megakadályozni. A forrásokból azonban másra is fény derül, és pedig arra, hogy létezett a nemeseknek egy kis csoportja, mely a polgárokkal együtt adózott. Nem volt mentesített házuk Désen, hanem polgári jogállású házban laktak, és a törvények értelmében ugyanolyan pénzbeli kötelezettségeik voltak, mint a polgároknak.⁸⁰

A polgárok és a nemesek között gyakran alakultak ki konfliktusok a közföldek használata miatt, ugyanis a nemesek időnként olyan földeket akartak hosszabb ideig használni, melyeket a polgárok a mezőváros közös földjének tartottak, és amelyeket minden évben újra akartak osztani maguk között. 1585-ben egy dési nemes a fejedelem törvényszéke elé idézte Dész egész magisztrátusát, azzal a váddal, hogy annak tagjai a bíró vezetésével jogtalanul lerohanták egy alodiális házát, két évvel később megnyerte a pert, de a tanács nem akarta kifizetni a büntetést.⁸¹ 1589-ben egy másik dési nemes is pert indított a mezőváros vezetősége ellen, mivel azok jogtalanul elfoglalták a szántóföldjét.⁸² Mindkét esetben a magisztrátus a mezőváros jogát védte a közföldek után áhítozó nemesekkel szemben.

Az is előfordult azonban, hogy a tanács engedélyt adott egy nemesnek, hogy magának mezővárosi ingatlant vásároljon. Például 1579-ben egy polgár és nemes közötti adásvételi szerződés megkötése előtt a polgár felkínálta a földet a többi polgárnak megvételre, és a bíró csak azután engedélyezte az eladást a nemesnek, miután egy polgár sem akarta azt megvenni.⁸³ Valószínűleg könnyebben keltek el a műveletlenül hagyott közföldek („*tövíses föld*”, „*irtvány*”). Egy nemes például a közösség földjeiből egy ilyen darabot kapott örökre, azzal a feltétellel, hogy kiirtja („*Barátok szigetén vagy szegén, azaz Ispotályföldén*”, a „*Kamaraházhoz való rét*” szomszédságában).⁸⁴ Mindenképpen megállapítható, hogy a nemesek igyekeztek ingatlant szerezni Désen, ez az 1570-es évektől kezdve a polgárok panaszaiból is kiderül. Ezt bizonyítja továbbá egy jegyzék is, melyben Buda János nemes felsorolja mindazokat a javakat, melyeket 1575–1587 között Désen szerzett, ahol főként réteket vásárolt, a szomszédos falvak határában pedig szántóföldeket is.⁸⁵

80 Uo. 246.

81 Uo. 219, 221.

82 Uo. 228.

83 1579. december 11. Szilvási Balázs dési polgár az elöljárók engedélyével 32 forinton néhány évre elzalogosította örökségét (egy rétet) egy mikházai nemesnek, miután megkínálta a dési polgárokat vele. Mivel „*gazos*” lett, a dési bíró kérésére Buda János nemes (aki a „*pogány*” elől bujdosott ide) váltotta ki a zálogból ugyanannyiért. Az utóbbi végül, Szilvási kérésére, évekkel később örökre megvásárolta a rétet, fizetve érte még 8 forintot. Uo. 205.

84 1582-ben az elöljárók örökre Buda Jánosnak adtak egy tövíses földdarabot. Uo. 209.

85 Buda János nemes jegyzéke a dési és környékbeli ingatlanjairól: Hagymási Kristóf vásárolt Máté deáknétól egy örökséget, és Buda Jánosnak „*ajándékozta*”, emellett adott neki még szőlőt, rétet, szántót a „*hútlének jószágából*”. Ezenkívül Buda János saját pénzén vett egy kis házat kerttel a paptól. Majorházat vett Chyrostól, az alsó Béla-hegyen szántóföldet Felföldi Miklóstól, Máté deáknétól vett aknai földet örökre, később még kettőt, mellette egy rétet. Harmat Boldizsártól zálogból kiváltott egy rétet a Nagyréten, majd örökre megvette, kifizette. A somkúti határban kiváltott egy szántóföldet és rétet, a felső Béla-hegyen két földet vásárolt. Kozárvári Máté bírótól vett a Cichegy alatt a patak mellett egy földet örökre. A majorház mellett vett egy répáskertet, zálogba vett egy rétet a Sós-patak mellett. Ambrus deáknétól vett egy tövíses rétet, Szilvási Balázstól kiváltott egy zálogos rétet a Barátok szigetén, majd megvásárolta. Vett egy désaknai földet a tó felett. Egy másik földet Gyenge Demetertől és feleségétől, Herceg Katalintól vett az őri határból, a Szamos-parton, mely

Minden település számára igen fontos volt saját területének védelme a szomszédos települések által elkövetett határsértésekkel szemben. 1572-ben Désen vitás helyzet alakult ki a szomszédos Somkúttal, olyannyira, hogy a dési előjárók kénytelenek voltak Báthory István vajda elé járulni panaszukkal, aki elrendelte Wesselényi Miklós ítélőmesternek, hogy állapítsa meg újra Dész határát Kodor és Somkút felé.⁸⁶ A határ kijelölésekor tanúvallatást tartottak, melynek ugyanabban az évben kelt jelentéséből megtudjuk a konfliktus részleteit is. A szomszédos román falu, Somkút bírása, Marian vajda nemrég engedély nélkül egy malmot épített a Deberke-patakra, és mellette legeltették az ökreiket is, egy kis szigeten, mely a désiektől tilalmas legelője volt. Ezenkívül a somkútiak Marian vajda irányításával a désiektől elfoglalták, és irtani kezdték a Kisoldalon levő erdőt, és a désiektől tiltakozása ellenére azt állították, hogy máshol van a határ.⁸⁷

A fentiekben már említettük, hogy a fának nagy jelentősége volt a bányászatban és a sószállításban egyaránt. A désiektől a középkorban és kora újkorban a csicsói uradalomhoz tartozó erdőket használták. 1423-ban Zsigmond király figyelmeztette a Bánffy családot, hogy a csicsói uradalmat csak azzal a feltétellel adta nekik, ha a dési hajósoknak ezentúl is megengedik a fák kivágását a hajóik számára, mert ezt a jogukat akkor kapták, amikor a vár még a királyé volt.⁸⁸ Ezzel a kiváltsággal később is éltek a dési sószállítók. 1517-ben Lajos király megparancsolta a csicsói castellanusnak, hogy ne tiltsa meg a désiektől a várhoz tartozó erdők használatát, mert azoknak joguk volt hozzá.⁸⁹

Dész fejlődésében kiemelt szerepet kapott a víz és annak hasznosítása. Elsősorban a sószállításban játszott szerepet, melyet a város határában folyó Szamos tett lehetővé. A sókereskedelemben használt nagy hajók a tavaszi áradást használták ki. A dési bárka János király idején hegyes orrú volt, és legalább kétszer olyan szélesre, négyszer olyan hosszúra készítették, mint a tordai csónakot, akár 90–100 tonna rakományt is elbírt. A sóberakodás helye Szabó T. Attila megállapítása szerint a ma Király árkának nevezett nagy hegyszakadék vidékén levő Szamos-part részén volt. Az oda vezető utcát Rév utcának nevezték. Ebből ágazott ki a Malom utca, melyet már a 15. század végén, 1490-ben említenek.⁹⁰

A sószállításban és a vízen való kereskedésben a polgárok és a nemesek is részt vettek.⁹¹ A polgárok 1593 körül panaszlevelet küldtek a fejedelemhez. Eszerint a nemesek sok gondot okoztak nekik, mert a közös terheket nem akarták viselni, jóllehet a mezőváros jövedelmeiből, azaz a tilalmas és közös erdőkből, földekből és más javakból részesültek, sőt a dési kereskedelmi jogokat és vámengedményeket is kihasználták (búzával, borral, zabbal és sóval való kereskedésben). Azt is megjegyzik, hogy a nemesek legutóbb a sószállító céh ellen is fellázadtak, nem tartották tiszteletben a fejedelem által is (1591-ben) megerősített céhszabályzatokat,

azelőtt a Csákyaké volt. Kalmár János deáktól vett földet az aknai határon a Sós-patakon, az országút mellett Beke felé. Uo. 185.

86 Uo. 319 (új rendezés szerint).

87 Uo. 184.

88 *Zsigmondkori oklevéltár*. X. Szerk. C. Tóth Norbert. MOL, Bp., 2007 (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 43). 548. sz.; *Okmánytár Ozorai Pápa történetéhez [1398–1426]*. Közli WENZEL Gusztáv. Történelmi Tár VII(1884). 222; *Szolnok–Doboka* III. 11.

89 Dész v lt, 105.

90 DRASKÓCZY: *Sótermelés az 1530-as években* 76–77; SZABÓ T. Attila: *Dész települése és lakossága*. Kvár, 1943 (Erdélyi Tudományos Füzetek 147). 6.

91 A polgárok supplicatiója 1594-ből. Dész v lt, 247.

amelyeket azelőtt a polgári és nemesi jogállású sószállítók és sókereskedők egyaránt betartottak. Ezzel a sószállító céh és a mezőváros romlását okozták.⁹²

A sószállítókról az 1591-ben kelt céhszabályzatból tudunk meg többet. A korábbi kiváltságlevelek a mezőváros nagy részét elpusztító legutóbbi tűzvészkor megsemmisültek. Ezért a fejedelem az általuk bemutatott articulussokat a dési sókamara és a mezőváros előljárói tájékoztatása alapján megerősítette. E szerint, minthogy a portus, illetve a hajózási útvonal karbantartása sok költségbe kerül, idegen sószállítók – javaik elkobzásának terhe alatt – a dési celleristák ellenében sem a mezővárosban, sem a zsbói révhelyen nem kereskedhetnek. Ha valaki nyíltan vagy titkon akadályozná azokat, akik hajón vagy szekéren sót szállítanak, illetve más sószállítónak a vevőjét magához csalná, az tíz forintot fizessen. Munkájuk díjazását újra megszabta. A sószállítókat vagy más rendű emberek közül senki nem fuvarozhat drágábban a kamarához, mint amennyiért a celleristák szoktak szállítani. Csak az léphet be a sószállítók közé, aki a régi szokásnak megfelelően előbb kifizeti a celleristáknak járó díjat.⁹³

Désen fontos szerepet töltött be a halászat is. A halászok külön városrészt foglaltak el, a Halász utcát 1591-től említik a források.⁹⁴ Bethlen Gábor idejében is jelentős lehetett Désen a halászat.⁹⁵ Természetesen a halászerület nemcsak a Szamosra korlátozódott. Szabó T. Attila a dési helynevek vizsgálata alapján megállapította, hogy a 16–18. században nagyon sok álló és folyóvíz volt itt: 15 állóvíz, 20 folyóvíz, 10 sziget és 25 kút neve fordul elő a forrásokban, melyek nagy része ma már nem létezik (pl. a Szamos jobb oldalán sok patak volt, de ezek később eltűntek). A Szamos és a Malomárok között levő jókora szigetet 1582-ben Barátok szege vagy Barátok szigete néven említik az oklevelek, kétségtelenül azért, mert az Ágostonrendi szerzetesek, barátok birtokában lehetett. Ez a sziget a Szamos kiöntési területe volt, itt tehát nem létesülhetett emberi település.⁹⁶ Gyakoriak lehettek az áradások: 1591-ben nemcsak tűzvész pusztította a település egy részét, hanem a nagy árvíz miatt a dési országútra ráomlott egy hegy, a szőlőhegy jobbik felét pedig elmosta a víz.⁹⁷

A 16. században a Szamoson kívül két nagyobb patak volt Désen: a Deberké és a Szajkapaták.⁹⁸ Ezekre és a Sulymostó⁹⁹ nevű halastóra 1563-ból maradt fenn egy érdekes adat. Eszerint a dési protestáns lelkész, László presbiter, más néven Polus László saját örökölt és vásárolt „örökségét” és tartozékait végrendeletében a mezőváros (protestáns) egyházára hagyta, azzal a feltétellel, hogy haláláig nála maradnak, halála után pedig jövedelmüket a városvezetőség ke-

92 Uo. 241.

93 ErdKirKv I/3. 1623. sz. Ezt 1612-ben Báthory Gábor is megerősítette: Dés v lt, 328.

94 SZABÓ T. Attila: *Dés helynevei*. Turda, 1937 (Erdélyi Tudományos Füzetek 101. – a továbbiakban SZABÓ T.: *Dés helynevei*). 7, 29.

95 1618-ban Bethlen Gábor a Désen lakó 15 fejedelmi halászt minden adó és szolgálat alól mentesíti azzal a feltétellel, hogy a fejedelmi konyha számára halásznak. *Szolnok–Doboka* III. 31–32.

96 Dés v lt, 185, 209.

97 Uo. 233.

98 Uo. 184; Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára, Kolozsvár, Dési Református Egyházközség levéltára (a továbbiakban Dési egyh lt), C1, 21 (másolat); SZABÓ T.: *Dés helynevei* 6–8.

99 „Ezt 1563-ban Sulymostó (olv. Sujmostó) alakban említik; ebből népetimológiával lett a mai Sulymostó név. Az eredeti név arra mutat, hogy az itt lévő halastó nemcsak hala miatt volt a désiek számára fontos, hanem egy benne termő vízínövény, a sulyom (latin neve: trapa natans) miatt is. Ezt a termésével gesztenyeszerű táplálékul szolgáló vízínövényt, úgy látszik, a régi désiek nagyon kedvelték, s ezért nevezhették el így a tavat.” SZABÓ T. Attila: *Dés története = Szolnok–Doboka magyarsága*. Szerk. uó. Dés–Kvár, 1944. 149.

zeli, és a mindenkori papok szükségleteire fordítja. („*Sub patrocinio et potestate iudicum et iuratorum civium pro tempore semper constitutorum futuris.*”) A kancellárián kiállított végrendeletet maga a bíró, Kalmár Tamás és egy esküdt polgár vitte II. János király elé 1563-ban, kérve annak megerősítését. Az adományozott ingatlanok: ház a mezőváros központjában, a Szajka-patakra épített malom kétharmada, két szőlő Cichegyen, irtvány Irmes pataka mellett, szántóföldek a Holt-Deberke hídjá mellett, kaszáló a Köveshágói út mellett és a „Solymostó” nevű halastó.¹⁰⁰

Tordához hasonlóan Désen is több malom volt. A mezővárosnak legalább egy malma volt, de egyházi és magántulajdonban is voltak malmok. A mezővárosi malom a már említett Malom utcában állhatott, mely szomszédos volt a Rév utcával.¹⁰¹ Erről a malomról lehet szó egy 1553-ban élt határozatban, ekkor ugyanis a dési sóvágók megígérték a városvezetőknek, hogy a templom körüli és a mezővárosi malom gátjánál levő munkálatokban mindig részt fognak venni.¹⁰²

Egy tanúvallatásról 1592. május 21-én készült jelentés is említi a város malmát, annak malommesterét, illetve Keresztúri Kristóf dési sókamarás (1571–1574) (vagy magának a sókamarának) a malmait is, a Réti és egy másik malmot. Az oklevél szerint a mezőváros és egy nemes között per folyt egy Tót János nevű jobbágy és fiai miatt. Az említett jobbágyról a vallomásokból az derült ki, hogy az 1560-as évek elején telepedett Magyarországról Désre, és 12 évig lakott ott. Onnan „Bekes hada” (1575) után szegénysége miatt a közeli Alórbe adta magát jobbágnak több fiával együtt, de Mihály és Máté nevű fiait annál korábban Désen molnármesterségre adta. Mihály gyermekkorá óta Keresztúri Kristóf deák vagy a sókamara malmaiban szolgált, előbb a dési Réti, aztán a Cichegyi (szőlőhegy) malomnál, majd a dési mezővárosi malomnál, ahol Jó Antal, a város malommestere (Jó Lukács dési concionator testvére) nevelte fel, és annak haláláig dolgozott mellette. Tót Mihály (akit 1592-ben már Molnár Mihálynak hívtak Désen, testvérét pedig Molnár Máté mesternek) a Bekes-féle lázadás után 3 évvel feleségül vette Jó Antal özvegyét, de később újranősült.¹⁰³

A fentiekben említett Réti nevű malomról többet is elárulnak a források. 1498-ban Kodori János özvegye tiltotta a Kodori család két másik tagját, hogy Széken egy halastavat és egy házat, Désen egy halastavat, a Kis-Szamoson egy malmot és egy házat eladjon Gyulai István deáknak. Végül 1499-ben a dési malom kétharmadát és az ottani halastó hatodrészét tudták csak eladni örökre 200 forinton Gyulainak.¹⁰⁴ Ez a malomrész az utóbbi végakarátának megfelelően 1508 körül a dési Szűz Mária és Szent István oltárigazgatóságáé lett, majd 1539-ben a városvezetőség kegyúri jogánál fogva magánkézbe került. Későbbi adatokból kiderül, hogy ez volt a Réti nevű malom, ugyanis a fent említett Kodori János részét a dési malomból és halastóból 1510-ben veje, Lupsai László kapta meg, és ezt 1554-ben „Réti” malomnak nevezték.¹⁰⁵

100 1563. július 31. Dési egyh. lt, C1, 21 (másolat); *Szolnok-Doboka* III. 116.

101 1569-ben Désen a sókamara prefektusának, Szilágyi Mihálynak háza a Malom nevű utcában állott. *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei I. 1569–1602. I/1. János Zsigmond királyi könyve.* Mut., jegyz., reg. FEJÉR Tamás–RÁCZ Etelka–SZÁSZ Anikó. EME, Kvár, 2003 (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1). 196. sz.

102 Dési v lt, 149.

103 Uo. 236.

104 KmKonvJ 3060., 3115. sz.

105 Uo. 3566., 5271. sz.; *Szolnok-Doboka* III. 112–114.

Az egyházi tulajdonban lévő malmokról keveset tudunk, az ágostonos szerzeteseknek 1516-ban volt egy malomhelye a Nagy-Szamoson.¹⁰⁶ 1530-ban János király megengedte a Mária Magdolna-kápolna és a plébánia előljáróinak, hogy a Nagy-Szamoson közösen malmot építsenek.¹⁰⁷ Ezek később feltehetően magánkézbe kerültek. Jogviták Désen is kialakultak a malmok építése és használata miatt. 1531-ben János király parancslevelet küldött Rohody István nemesnek, melyben érvénytelenítette azt az adománylevelet, mellyel egy szántóföldet adott neki a Dés mezőváros földjéből, melyet Rohody a Nagy-Szamos melletti dési malmához használt, mivel ezt a földet a désiektől nem akarja elvenni.¹⁰⁸ Ugyanő 1537-ben vizsgálatot rendelt el egy malom ügyében, melyet Tötöri Pál a dési határon a Szamosra akart építeni.¹⁰⁹

KÖVETKEZTETÉSEK

A fentiekben bemutatott források alapján megállapítható, hogy – Gyulafehérvár mellett – a legjelentősebb két erdélyi mezőváros, Torda és Dés 16. századi fejlődését nagymértékben földrajzi fekvésük és természeti erőforrásaik határozták meg. Minthogy Erdélyben a legnagyobb mennyiségű sót e két sóbányavárosban termelték ki, már a 14. században a királyi szabad városokkal egy időben számos szabadságjogot nyertek el az uralkodótól, melyek széles körű önkormányzatot, szabad bíraskodást és gazdasági előnyöket biztosítottak a lakosoknak. Ez hosszú távon meghatározta a két település fejlődését. Azonban az adatokból az is kitetszik, hogy a 16. század bizonyos évtizedeiben a háborús viszonyok és a bizonytalan politikai helyzet előnytelenül befolyásolta a kitermelést és az értékesítést (ez okozta Désen is a század derekán a lakosság számának jelentős csökkenését).

A természeti erőforrások vizsgálata során a mostoha forrásadottságok miatt több kérdés megválaszolatlanul marad, a feltárt adatok alapján azonban le lehet vonni bizonyos következtetéseket. A sóbányászatnak köszönhetően a két mezőváros számos kiváltsággal rendelkezett, melyek alapján a többi természeti erőforrás hasznosításában is nagyfokú függetlenséget és előnyt élveztek. Az oppidumok területe és az ahhoz kapcsolódó haszonvételek tulajdonosa a lakosok közössége volt (Torda esetében igazolható, hogy a magvaszakadt javak mindig a városra és nem a fejedelemre szálltak). Az ingatlanforgalmat az előljárók ellenőrizték. Az „örökségekhez” (ház, telek, kert, rét, szőlő) szabad végrendelezési és adásvételi jog társult. A források alapján megállapítható, hogy a nemesek más mezővárosokhoz hasonló módon a két tárgyalt oppidumban is igyekeztek ingatlant („örökséget”) szerezni, és az ezzel járó előnyöket kihasználni. A szőlőtermesztésnek nem volt különösen nagy jelentősége, a bort többnyire csak saját fogyasztásra készítették, legfeljebb helyben értékesítették. A szántóföldeket, kaszálókat, erdőket osztatlanul birtokolta a mezőváros lakossága. A bentlakó sóvágók többsége és a nemesek is csak a közösséggel együtt részesültek belőle. A fának és a víznek kiemelkedő szerepe volt a só kitermelésében és annak vizen (különböző méretű hajókon) vagy szárazföldön (szekereken) történő szállításában. A szomszédos erdők használatát már a korai városi

106 KmKonvJ 3616. sz.

107 *Szolnok-Doboka* III. 113.

108 Dési v lt, 120.

109 *Szolnok-Doboka* III. 19.

kiváltságlevelek biztosították a lakosoknak. A sószállításban és a vízen való kereskedésben a polgárok és a nemesek is részt vettek, akik céhekbe tömörültek, tevékenységüket pedig céhlevel szabályozta. Mindkét mezőváros területén már a középkorban több malom és halastó létesült, melyek az egyházak, a mezőváros, valamint magánszemélyek birtokában voltak. Nem kétséges, hogy fontos bevételi forrást jelentettek a tulajdonosaiknak. Ez a megállapítás nemcsak Tordára és Désre érvényes, hanem más mezőváros esetében is bizonyítható.¹¹⁰ Gyakoriak voltak az építésük és használatuk miatt kialakult konfliktusok, emellett az áradások, gátszakadások is sok gondot okoztak.

THE NATURAL RESOURCES OF TURDA AND DEJ

Keywords: *Torda (Turda), Dés (Dej), market town, natural resources, salt mining*

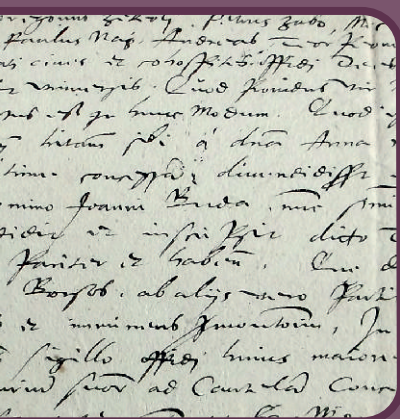
The study analyses the natural resources of Turda and Dej, which greatly influenced the development of both settlements in the 16th century: salt, water, the agricultural plough lands and the forests nearby. Salt was a safe source of income for the inhabitants, and due to the importance salt mining had, the two market towns enjoyed several privileges based on which they profited by the many advantages in terms of harnessing the other resources. Our paper analyses the specific features and the correlations concerning their use (the construction of mills and fish ponds, sailing and winegrowing etc.) based on the archive documents.

RESURSELE NATURALE DIN TURDA ȘI DEJ

Cuvinte-cheie: *Turda, Dej, târg, resurse naturale, exploatarea sării*

Studiul analizează resursele naturale din Turda și Dej, care au influențat în mare măsură dezvoltarea celor două localități din secolul al XVI-lea: sarea, apa și terenurile agricole, respectiv pădurile din jurul celor două târguri. Sarea a reprezentat o sursă sigură de venit constant pentru locuitori, iar datorită importanței pe care o avea exploatarea sării, cele două târguri s-au bucurat de numeroase privilegii pe baza cărora au beneficiat de mare independență și multe avantaje în ceea ce privește utilizarea celorlalte resurse. Lucrarea prezintă particularitățile și corelațiile în ceea ce privește utilizarea acestora (construcția de mori și înființarea de eleșteie, navigare și viticultură etc.) pe baza documentelor de arhivă cercetate.

110 Báthory Zsigmond 1584-ben a zilahi lakosoknak megengedte, hogy településük területén egy halastavat létesítsenek, és egy gabonaörlő malmot építsenek, illetve ezek jövedelmét a mezőváros hasznára fordítsák. ErdKirKv I/3. 443. sz.

A CERTAMEN VI., az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztálya évkönyve diszciplináris, tematikus, kutatómódszertani gazdagsága a különféle tudományágak közötti párbeszéd és eszmecsere, egymás eredményeinek behatóbb megismerése szándékát fejezi ki – első részében nyelvészeti, filmnyelvi, irodalom-, nevelés-, színháztörténeti és antropológiai megközelítésben. Az I. Szakosztály Erdélyi Zenetudományi Munkacsoportja a László Ferenc-évfordulónak szentelte előadásait. A kötet Reformáció 500 tömbjében történészek és egyháztörténészek világítanak rá a reformációnak az erdélyi egyház-, művelődés-, gondolkodás- és iskolatörténetre kifejtett hatására. (A kötetnyitó nyelvtörténeti tanulmány ehhez az évfordulóhoz is kapcsolódva mutat rá a magyar nyelv alakulása folyamatának egy korszakára.) Az osztrák–magyar kiegyezés a szimbolikus politika tükrében című részbe csoportosított írások az 1867-es kiegyezést és az azt követő korszakot gondolják újra olyan esettanulmányok formájában, melyek a szimbolikus politika kérdéseit állítják vizsgálódásaik középpontjába. Egy írás figyel az erdélyi kora újkori várostörténet egyes, főként gazdaságtörténeti vetületeire.

ISSN: 2393-4328

9 772393 432195